

УДК 911.52 (477.63)

О. Сизенко, асп.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпропетровськ

ЛАНДШАФТНА СТРУКТУРА ТЕРИТОРІЙ ОРІЛЬСЬКО-САМАРСЬКОЇ НИЗОВИННОЇ ОБЛАСТІ, ПРОЕКТОВАНИХ ДЛЯ ЗАПОВІДАННЯ

Розглянуто проблему виділення та класифікації ландшафтних геосистем нижчого рангу на основі результатів польових маршрутних досліджень. Коротко охарактеризовані природні умови досліджуваної території та їх вплив на ландшафтне різноманіття. Визначено методологічні засади для здійснення польових досліджень і проведення класифікації ландшафтних геосистем. Проаналізовано ландшафтну структуру проєктованих для заповідання балкових та долинних геосистем Орільсько-Самарської низовинної області. Класифіковані та коротко охарактеризовані 5 типів підурочищ та 11 типів фацій на території проєктованих заказників. Отримано результати, що детально ілюструють характер ландшафтної диференціації території і можуть слугувати базою для подальшого більш детального фаціального картографування.

Ключові слова: ландшафтна структура, класифікація, підурочище, фація.

Постановка проблеми. В зв'язку з інтенсифікацією розвитку заповідної справи в Україні в цілому та Дніпропетровській області зокрема зростає необхідність проведення комплексних польових досліджень з метою пошуку потенційних для заповідання територій. Підготовка наукового обґрунтування – складний та багатоаспектний процес, що потребує залучення науковців різної спеціалізації. Особлива роль в даному процесі належить ландшафтознавству як комплексному інструменту пізнання навколишнього середовища. Незважаючи на бурхливий розвиток ландшафтознавчих досліджень в останні роки досі не вирішеною залишається проблема класифікації ландшафтних геосистем на локальному рівні. Особливо гостро вона постає при проведенні маршрутних досліджень на відносно маловивчених територіях, коли відсутня повна інформація про стан всіх компонентів геосистем та їх сезонну динаміку. Виникає необхідність у розробці нових підходів до виділення та класифікації локальних ландшафтних геосистем з урахуванням специфіки досліджуваної території та характеру таких досліджень.

Актуальність дослідження. Актуальність роботи полягає у комплексному фізико-географічному дослідженні проєктованих для заповідання ландшафтних геосистем Орільсько-Самарської низовинної області та практичній реалізації типологічного підходу до виділення та класифікації найнижчих компонентів ландшафтної структури досліджуваної території.

Зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Тематичне спрямування даної роботи відповідає основним завданням сучасних локальних ландшафтознавчих досліджень і розглядається в контексті розширення природно-заповідного фонду Дніпропетровської області, що є однією з умов досягнення збалансованого розвитку досліджуваної території та створення екологічної мережі.

Вихідні передумови. Дослідженню та класифікації ландшафтних геосистем нижчого рангу присвячена значна кількість вітчизняних наукових публікацій. Так, В. Казаков спираючись на провідні критерії визначення ландшафтних геосистем локального рівня організації за В. Ніколаєвим (1979 р.) і В. Пащенко (1993 р.) розробив детальну класифікацію ландшафтної структури балки Кобильної [7, 8], виділивши 7 родів місцевостей – вододільні, схилі, яржно-балочні, зсувні, карстові, надзаплавно-терасові та заплавні, 28 видів підурочищ та 33 підвиди урочищ. У 1998 р. вийшла в світ фундаментальна праця Г. Денисика "Антропогенні ландшафти Правобережної України" [1]. Вивченням ландшафтної структури південної частини межиріччя Інгул – Березівка з метою заповідання у 2002 році займався А. Домаранський [4]. Г. Мудрак [12] у 2006 р. розглянула річище та заплаву Дністра відповідно до розробленої класифікації геосистем Г. Денисика. Досліджуючи

аквальні та водно-болотні ландшафти Поділля, Г. Хаєцький (2007 р.) охарактеризував річкові ландшафти русла Південного Бугу в районі с. Воробіївка Вінницької області [2]. У 2008 р. Г. Денисик та В. Воловик [3] досліджували природні ландшафти русла Південного Бугу з метою створення Печеро-Стрільчинецького ландшафтно-рекреаційного парку.

Теоретичними дослідженнями в галузі систематики локальних ландшафтних комплексів степової зони на початку останнього десятиліття займалися також російські вчені. У 2000 році К. Дроздов [6] розглянув досвід російської ландшафтної систематики та розробив загальні рекомендації щодо проведення класифікації локальних геосистем. В. Малюченко [9] обґрунтував важливість застосування еколого-географічного підходу при аналізі ландшафтної структури території з використанням даних дистанційного зондування. В. Міхно та А. Горбунов [11] розробили класифікацію висотно-ландшафтних комплексів Середньоруської височини, акцентуючи увагу на вертикальній диференціації геосистем рівнинних територій.

Проте, незважаючи на значний розвиток великомасштабного ландшафтознавчого картографування, проблема виділення ландшафтних геосистем нижчого рангу при маршрутних дослідженнях маловивченої території досі залишається недостатньо розробленою.

Новизна та загальнонаукове значення. Вперше проаналізовано ландшафтну структуру проєктованих для заповідання балкових та долинних геосистем Орільсько-Самарської низовинної області.

Мета і завдання. Метою даної роботи є аналіз та класифікація ландшафтної структури проєктованих для заповідання територій Орільсько-Самарської низовинної області. Для досягнення мети необхідно вирішити ряд завдань: 1. Визначити природні умови та особливості положення досліджуваної території в системах ландшафтного районування. 2. Визначити методологічні засади для здійснення польових досліджень і проведення класифікації ландшафтних геосистем. 3. Провести комплексні маршрутні польові дослідження на об'єктах та систематизувати зібрані матеріали. 4. Класифікувати виявлені в процесі дослідження ландшафтні одиниці та коротко їх охарактеризувати.

Виклад основного матеріалу

1. Географічне положення та природні умови досліджуваної території. Орільсько-Самарська низовинна область розташована на півночі степової зони в межах Придніпровської низовини. Північна межа проходить по лінії Царичанка – Красноград, південна – Дніпропетровськ – Павлоград. У геологічній будові області важливу роль відіграють палеогенові й неогенові осадові відклади, які відслонюються по річкових долинах, балках і ярах. Понад половину території області займають ландшафтні місцевості слабохвилястих лесо-

вих міждолинних рівнин зі звичайними середньо- і малогумусними чорноземами, які майже повністю розорано. На схилах височинних ділянок та долин розвинені яружно-балкові ландшафтні місцевості з еродованими чорноземними ґрунтами, подекуди збереглися байрачні ліси.

У 2010 році на замовлення Дніпропетровської облдержадміністрації було здійснено комплекс підготовчих, польових та камеральних наукових досліджень в межах потенційних для заповідання та формування екологічної мережі територій лівобережжя Дніпропетровської області на виконання рішень облради від 19.03.02 № 525-22/XXIII та від 22.03.06 № 768-33/IV. За результатами проведених досліджень був складений проект створення ландшафтного заказника місцевого значення в межах зарезервованого для заповідання об'єкта "Губинський" [16].

Проектований заказник "Губинський" розташований в межах Новомосковського району Дніпропетровської області на території Губинської селищної ради. В нього включені верхів'я річки Губиниха вище с.м.т. Губиниха від витоків до 48°49'09" пд. ш. Площа об'єкта становить 131 га, максимальна протяжність з півночі на південь складає 2,69 км, зі сходу на захід – 5,16 км. Територія об'єкта складається з п'яти вузьких і неглибоких балок, по яких виходять на денну поверхню і повільно стікають підґрунтові води. У північній частині селища Губиниха балки сходяться в одне русло, яке власне з цього місця слід розглядати як початок основного русла річки Губиниха.

2. Методологічні засади роботи. Специфіка ландшафтного підходу в дослідженні природи полягає в пріоритетній увазі до вивчення не окремих компонентів природи, а міжкомпонентних зв'язків. Класичне генетичне ландшафтознавство при картографуванні природних ландшафтів традиційно спиралось на уявлення про однозначний взаємозв'язок всіх компонентів ландшафту. В рамках концепції поліструктурності ландшафту просторова структура ландшафту на певному масштабі рівні являє собою сукупність парціальних ландшафтних комплексів, що найбільш виражені в даному конкретному масштабі [10].

Об'єктом вивчення даного дослідження виступають ландшафтні геосистеми зарезервованих для заповідання об'єктів Орільсько-Самарської низовинної області. При ідентифікації та класифікації природних геосистем досліджуваної території за основу були взяті роботи В. Ніколаєва [14] та В. Пашенка [15], а також досвід класифікації балкових геосистем В. Казакова [8].

Теоретичним підґрунтям дослідження став індивідуальний підхід до поняття ландшафту, висвітлений А. Дорофєєвим [5]. Згідно з цим підходом кожна з виділених структурних одиниць ландшафту є унікальною і неповторною. Проте, в будь-якому індивідуальному ландшафті присутні типологічні риси подібності, на основі яких всі ландшафти і компоненти їх горизонтальної структури можна систематизувати, тобто групувати досліджувані об'єкти за сукупністю кількісних та якісних показників, що різняться між собою, або за їх ієрархічним положенням. Ландшафтний синтез спирався також на результати досліджень окремих геокомпонентів досліджуваної території, здійснені при підготовці наукових обґрунтувань: геологічної будови та рельєфу (В. Манюк), клімату (А. Горб), водних геосистем (В. Дем'янов), ґрунтів, рослинного покриву (В. Манюк). При класифікації ландшафтних геосистем застосований типологічний підхід.

3. Ландшафтна структура досліджуваної території. Територія проектуваного ландшафтного заказника "Губинський" згідно з фізико-географічним районуванням України за характером ландшафтно-типологічної структури входить у Магдалинівсько-Перещепинський район степової підобласті Орільсько-Самарської низин-

ної рівнини степової області Придніпровської лівобережної низовини, що відноситься до Лівобережно-Дніпровської Північно-степової провінції Степової зони України [13]. Територіально Магдалинівсько-Перещепинський район розташований між долиною нижньої течії р. Оріль і р. Самара. Він відрізняється сполученням вододільних слабо-хвилястих місцевостей зі звичайними середньогумусними чорноземами та долинно-балкових місцевостей з розвинутою площинною ерозією ґрунтів.

Все різноманіття ландшафтно-структури досліджуваної території можна віднести до одного типу урочищ – виположені балки, врізані в четвертинні еолово-делювіальні пальові лесовидні суглинки на чорноземах звичайних та чорноземоподібних заплавної ґрунтах. За рельєфом та характером водногеохімічного режиму в межах зарезервованої для заповідання території було виділено 2 типи підурочищ – балкові днища з пересихаючими водотоками на чорноземоподібних заплавної та болотних ґрунтах під лучно-степовим різотрав'ям, а також незарослі ставки заплавної типу з мулистим дном. Подальша диференціація структури аквальної ландшафтних комплексів ставкових підурочищ в рамках даного дослідження не проводилась, тому далі наводиться схема фаціальної структури балкових днищ, представлена наступними типами фацій.

1. Слабопохилі в напрямку русла балкові днища з чорноземами звичайними з пірєво-різнотравними та кострицево-різнотравними фітоценозами – виступають домінуючими для цього типу підурочищ і поширені переважно у верхніх частинах поперечного профілю, а подекуди займають всю заплаву. До складу даної групи входять фації з типовими степовими фітоценозами, зокрема пірєві луки з участю осоту польового, пижма, борщовику, лучно-степового різотрав'я; кострицеві луки з пастернаком та оманом; суцільні оманові луки. Антропогенно видозміненим підтипом цього типу фацій можна вважати балкові днища зі скошеними кострицево-осоковими фітоценозами (отави), що поширені в межах західної балки-витоку р. Губиниха. Характерною їх особливістю є специфічний режим викосу, що сприяє повторній вегетації рослин на протязі одного сезону, а також обумовлює відмінний від первинного типу фацій видовий склад фітоценозів.

2. Тальвеги балкових днищ з болотними ґрунтами з очеретяними і роговими фітоценозами – зустрічаються фрагментарно в межах всього урочища в найнижчих та найбільш зволжених його ділянках і можуть вважатися субдомінантними. Приурочені до тальвегів балок, інколи виходять за їх межі. Видове різноманіття фітоценозів відносно однорідне для всіх фацій даного типу, подекуди зустрічаються хвощеві фітоценози та фітоценози з рогазом Лаксмана, а також вкраплення вербових заростей з вербою білою та сірою.

3. Слабопохилі в напрямку русла балкові днища з чорноземами звичайними слабоосолоділими з кленом, грушею та свидиною – зустрічаються в північній та західній балках-витоках р. Губиниха. Представлені вони досить строкатим набором фацій, які об'єднані між собою за переважанням деревного типу рослинності з кленом американським в якості домінанта рослинного покриву. Характерними представниками даної групи є фації кленово-ясеневих заростей з м'ятчином та жостером; кленово-грушові зарості зі свидиною та в'язово-кленові зарості зі свидиною.

4. Виположені балкові днища з байрачними чорноземами з ясеневими насадженнями на місці байрачних лісів – зустрічаються лише в нижній частині східного витоку річки Губиниха. За структурою деревостанів простежується штучне походження цього типу фацій, проте

за віком окремих дерев можна висунути припущення про існування на його місці природного лісового масиву ймовірно заплавної типу. Складається з фітоценозів ясеневих насаджень з участю в'язу, груші та терену.

Таким чином, в межах потенційного для заповідання об'єкту "Губинський" було виділено 2 типи підурочищ та 4 типи фацій.

Висновки. Інтенсивний розвиток заповідної справи в Україні призвів до зростання ролі прикладних великомасштабних ландшафтознавчих досліджень. Вже стало очевидним, що виділення нових заповідних територій має базуватися на комплексному ландшафтному підході, що дає змогу розглянути досліджувані об'єкти з системних позицій.

Відсутність попереднього досвіду ландшафтних досліджень окремих локальних геосистем чи їх компонентів, а також маршрутний метод польових досліджень ставить ландшафтознавця перед складним завданням виділення та систематики ландшафтних одиниць найнижчого рангу. Вирішенням даної проблеми може бути ландшафтний синтез на основі індикаторних критеріїв геосистем. Орільсько-Самарська низовинна область є досить перспективною для створення нових заповідних територій, досліджувані балкові та долинні ландшафтні геосистеми є достатньою мірою репрезентативними для даної території та потребують охорони.

В результаті проведених польових досліджень і класифікації ландшафтних геосистем в межах потенційного для заповідання об'єкту "Губинський" було виділено 2 типи підурочищ та 4 типи фацій, що незважаючи на подібність окремих геокомпонентів, характеризуються унікальним їх поєднанням. Зважаючи на значний рівень антропогенного впливу необхідною передумовою збереження цих комплексів є їх заповідання та створення в межах досліджуваного об'єкта ландшафтного заказника місцевого значення.

Отримані результати детально ілюструють характер ландшафтної диференціації території і можуть слугувати базою для подальшого більш детального фаціального картографування. Вони виступають вдалим прикладом застосування методів польового ландшафтознавства в поєднанні з комплексом аналітичних та картографічних робіт, що дає змогу отримати уявлення про різноманіття та характер просторового розподілу окремих

ландшафтних одиниць, їх сучасний стан та ступінь антропогенної порушеності.

Список використаних джерел

1. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: Монографія. – Вінниця, 1998.
2. Денисик Г.І. Водні антропогенні ландшафти Поділля: Монографія. – Вінниця, 2007.
3. Денисик Г.І., Воловик В.М. Рекреаційні ландшафти Печеро-Стрільчицького ландшафтно-рекреаційного парку // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2008.
4. Домаранський А.О. Ландшафтне різноманіття південної частини межиріччя Інгул – Березівка як перспективна ділянка для заповідання // Актуальні проблеми і перспективи розвитку вищої освіти в Україні. Збірн. наук. праць. – Кіровоград, 2002.
5. Дорофеев А.А. Структура и организация ландшафтов Тверской области // Ландшафтоведение: теория, методы, региональные исследования, практика: Материалы XI Международной ландшафтной конференции. – М., 2006.
6. Дроздов К.А. Систематика локальных комплексов как одно из перспективных направлений современного ландшафтоведения // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: География. Геоэкология. – Воронеж, 2000.
7. Казаков В.Л. Ландшафты балки Кобильной: перспективы заповедания // Роль охороняемых природных территорий у збереженні біорізноманіття. Матер. конф. – Канів, 1998.
8. Казаков В.Л. Природна ландшафтна структура району балки Кобильної // Географія та екологія Кривбасу. Матер. наук.-практ. конф. – Кривий Ріг, 1999.
9. Малюченко В.Д. Проблемы и опыт синтеза эколого-географического знания в дешифрировании ландшафтных комплексов // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: География. Геоэкология. – Воронеж, 2000.
10. Мерекалова К.А. Подходы к выявлению пространственной структуры ландшафта на основе анализа межкомпонентных отношений (на примере среднетаежного ландшафта юга Архангельской области) // Ландшафтоведение: теория, методы, региональные исследования, практика: Материалы XI Международной ландшафтной конференции. – М., 2006.
11. Михно В.Б., Горбунов А.С. Высотно-ландшафтные комплексы мелового юга Среднерусской возвышенности // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: География. Геоэкология. – Воронеж, 2001.
12. Мудрак Г. Своєрідність заповідних об'єктів річища та заплави Дністра // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: 36. наук. пр. – Чернівці, 2006.
13. Национальный атлас Украины: атлас / Гол. ред. Б.С. Патон. – К., 2007.
14. Николаев В.А. Проблемы регионального ландшафтоведения – М., 1979.
15. Пашенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения: Монография – К., 1993.
16. Проект створення ландшафтного заказника місцевого значення "Витоки річки Губинихи" в Новомосковському районі Дніпропетровської області / наук. керівник Вад.В. Манюк. – Дніпропетровськ, 2010.

Надійшла до редколегії 10.06.13

O. Сизенко, асп.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепропетровск

ЛАНДШАФТНАЯ СТРУКТУРА ТЕРРИТОРИЙ ОРЕЛЬСКО-САМАРСКОЙ НИЗМЕННОЙ ОБЛАСТИ, ПРОЕКТИРОВАННЫХ ДЛЯ ЗАПОВЕДАНИЯ

Рассмотрена проблема выделения и классификации ландшафтных геосистем низшего ранга на основе результатов полевых маршрутных исследований. Коротко охарактеризованы природные условия исследуемой территории и их влияние на ландшафтное разнообразие. Определены методологические основы для осуществления полевых исследований и проведения классификации ландшафтных геосистем. Проанализирована ландшафтная структура проектируемых для заповедания балочных и долинных геосистем Орельско-Самарской низменной области. Классифицированы и кратко охарактеризованы 5 типов подурочищ и 11 типов фацій на территории проектируемых заказников. Получены результаты, которые подробно иллюстрируют характер ландшафтной дифференциации территории и могут служить базой для дальнейшего более детально фаціального картографирования.

Ключевые слова: ландшафтная структура, классификация, подурочище, фація.

O. Syzenko, graduate

Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk

LANDSCAPE STRUCTURE OF PROJECTED FOR CONSERVATION AREAS OF ORIL-SAMARA LOW-LYING AREA

The problem of determining and classification of lower rank landscape ecosystems based on field route research is analyzed. The environmental conditions in the study area and their impact on landscape diversity are briefly characterized. The methodological foundations for the field of research and classification of landscape geosystems are defined. The landscape structure of projected for conservation areas of Oril-Samara low-lying area is analyzed. 5 types of natural sub-boundaries and 11 types of facies in the projected reserves within study area are classified and briefly described. Results that illustrate in detail the nature of the landscape differentiation of the area and may serve as a basis for further, more detailed facies mapping, are obtained.

Keywords: landscape structure, classification, natural sub-boundary, facies.